

Катерина Журба,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(м. Київ)

Kateryna Zhurba,

Candidate of Pedagogical Science, Senior Research Fellow, Institute of Education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv)

УДК: 373.5.015.31:316.42 (043.3)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ**METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION PURPORT BASIC VALUES AT SCHOOL AND SECONDARY SCHOOL**

У статті розглядаються методологічні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи. Висвітлюються питання методології дослідження, основні наукові ідеї і положення стосовно виховання смисложиттєвих цінностей у школярів. Розкриваються основні наукові підходи: системний, синергетичний, гуманістичний, аксіологічний, особистісно-зорієнтований, компетентнісний підходи. Встановлено зв'язок теорії і практики виховання смисложиттєвих цінностей у школярів.

Ключові слова: смисложиттєві цінності, методологічні підходи, системний, синергетичний, гуманістичний, аксіологічний, особистісно-зорієнтований, компетентнісний підходи.

The article considers the methodological foundations of education values the meaning of life among primary school children and high school. Covers the research methodology, the main scientific ideas and regulations regarding the education of life values among students. Main research approaches: systematic, synergistic, humanistic, axiological, learner-centered, competency-based approaches. A relation between the theory and practice of education life values among students.

Key words: values, meaning of life, methodological approaches, systematic, synergistic, humanistic, axiological, learner-centered, competency-based approaches.

В статье рассматриваются методологические основы воспитания смысложизненных ценностей у школьников основной и старшей школы. Освещаются вопросы методологии исследования, основные научные идеи и положения относительно воспитания смысложизненных ценностей у школьников. Раскрываются основные научные подходы: системный, синергетический, гуманистический, аксиологический, личностно-ориентированный, компетентностный подходы. Установлена связь теории и практики воспитания смысложизненных ценностей у школьников.

Ключевые слова: смысложизненные ценности, методологические подходы, системный, синергетический, гуманистический, аксиологический, личностно-ориентированный, компетентностный подходы.

Постановка проблеми. Проблема виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи є складною, оскільки інтегрує знання різних наукових дисциплін, таких як філософія, культурологія, психологія, педагогіка, соціологія та ін., які виявляють багатоаспектність ключового поняття, що потребує чіткого визначення та обґрунтування теоретико- методичних засад дослідження.

У сучасній науці накопичений чималий науковий доробок у філософії, психології, педагогіці та інших сферах науки стосовно виховання смисложиттєвих цінностей у зростаючої особистості, що може успішно використовуватися у виховному процесі сучасної школи. Все це актуалізує роль методології, що «у теперішніх умовах є самостійною цариною знання, яка вміщує у собі різноманітні принципи і прийоми, операції і форми побудови наукового пізнання» [3, с.125].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На методологічному рівні проблема смислу життя і цінностей, які його визначають відображена в працях філософів (А. Гусейнов, І. Ільєва, О. Золотухіна-Аболіна, В. Кремень, В. Лозовий, М. Тофтул), психологів (І. Бех, Д. Леонтьєв), педагогів (С. Гончаренко, Л. Хоружа, К. Чорна).

Мета статті – дослідження методологічних засад виховання смисложиттєвих цінностей у дітей основної і старшої школи.

Виклад основного матеріалу та аналіз отриманих наукових результатів. Методологічні засади виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи визначають процес і результати дослідження.

Методологія дослідження визначається специфікою завдань і, на думку С.У. Гончаренка, це «вчення про педагогічні знання, про процес його набуття, способи пояснення (створення концепції) і практичного застосування для перетворення або вдосконалення системи навчання і виховання» [2, с. 499]. У своєму розумінні методології вчений виокремлює сукупність прийомів дослідження та вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Водночас, С.У. Гончаренко доводить, що перебільшення ролі методології може призвести до релятивізації наукового знання, а може стати основою методологічної культури педагога, що визначає сучасне науково-педагогічне мислення педагога і характеризує випереджальне виховання школярів.

Методологічну базу дослідження проблеми виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи становлять положення про гуманістичну мораль, смисложиттєві цінності, розвиток особистості та її особливості на різних етапах онтогенезу.

У філософських працях А.А. Гусейнова, О.В. Золотухіної-Аболіної, В.А. Малахова, І. Франка обґрунтовується роль моралі і етики у вихованні смисложиттєвих цінностей зростаючої особистості.

Розглядаючи етику як найвищу науку, І.Я. Франко зазначає: «Етика вчить людину жити по-людському – вона завжди і скрізь керує її кроками, вона переробляє її звірячу природу, робить її м'якшою, і, таким чином, робить її здбною до щастя, не тільки внутрішнього (задоволення собою), але і суспільного...» [8, с.49].

Попри те, що А.А. Гусейнов виділяє гуманізм світський, християнський, соціалістичний та ліберальний та характеризує спільну основу для всіх зазначених типів, що витікає з пріоритету людини над іншими цінностями, намагаючись віднайти баланс у поєднанні різних принципів, міри свободи самовиявлення особистості та вимог до її поведінки [10, с.342-343], методологічною основою нашого дослідження є світський гуманізм, який найкраще відображає суспільні процеси та визначає характер сучасного виховання дітей.

Підтвердженням правильності нашої позиції є також погляди Л.Л. Хоружої, яка розглядає мораль і етику як оцінно-імперативний спосіб освоєння дійсності, регулятор поведінки індивіда та акцентує увагу на гуманістичній етиці, яка є основою сучасного виховання [9, с.68].

Теоретико-методологічне обґрунтування досліджуваної проблеми пов'язане з аксіологією, що дає можливість обґрунтувати зв'язок смисложиттєвих цінностей з Я-концепцією та життєвою стратегією особистості.

Ми погоджуємося з тим, що сучасне виховання – це «приєднання до ієрархії цінностей, добровільно обраної, засвоєної і реалізованої шляхом відповідної діяльності» [11, с.68].

Методологічне значення для дослідження мають положення про моральну свідомість і самосвідомість зростаючої особистості. Зокрема, світоглядно-смісловий зміст свідомості і самосвідомості досліджували В.П. Андрущенко, М.Г. Братасюк, Л.В. Губерський, В.Г. Кремень, особливості виховання моральної самосвідомості у дітей і учнівської молоді – І.Д. Бех, К.І. Чорна.

Розглядаючи моральну самосвідомість як усвідомлення особистістю себе, власних моральних якостей, потенційних можливостей, поведінки, дій, вчинків та їх мотивів і наслідків, ставлення до навколишньої дійсності, оточуючих людей, своєї діяльності, усвідомлення її значення для себе та суспільства, К.І. Чорна слушно виділяє функції моральної самосвідомості, серед яких: самопізнання, самоприйняття, самосхвалення, моральна самооцінка; моральна оцінка іншого (молодших, ровесників, старших, групи, соціуму, цивілізації); моральна рефлексія (здатність індивіда осмислювати свої якості, спонуки, наслідки власних дій та вчинків для себе самого та інших людей); спроможність до узгодження цілей власної поведінки із засобами їх досягнення; моральний самоконтроль і корекція поведінки; моральне самовдосконалення (опанування нових цінностей, розвиток здатності до вільного і відповідально вибору, досягнення свободи, поширення власного морального досвіду ціннісного ставлення до себе та інших).

Результатом вихованості моральної самосвідомості є визначення та інтеріоризація особистістю базових смисложиттєвих цінностей, до яких відноситься свобода, гідність, справедливість, любов, дружба.

У залежності від актуальності досліджуваної проблеми виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи, виходячи з її специфіки є необхідність використання наступних методологічних підходів:

Системний підхід є одним з найважливіших методологічних принципів «сутність якого полягає у тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, в системі з іншими. Системний підхід дозволяє виявити загальні системні властивості і якісні характеристики окремих елементів, що складають систему» [6, с.14]. Водночас система виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи не вичерпується аналізом лише її складових, а пов'язана з специфікою взаємодії між ними, що вказує на необхідність вивчення характеру цих зв'язків і стосунків.

Системний підхід визначає цілісність виховного процесу у середній і старшій ланці школи через розроблення і впровадження педагогічної системи виховання смисложиттєвих цінностей в учнів 5-11-х класів, що поєднує виховні цілі і завдання, суб'єктів виховного процесу, концептуальні положення, структурні компоненти, засоби діагностування, педагогічні умови, зміст, форми, методи і засоби виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи.

Системний підхід дозволяє не лише з'ясувати, чому дитина обирає ту чи іншу смисложиттєву цінність, а й вплив вибору з огляду на причини, що його обумовили.

На вибір дитиною смисложиттєвих цінностей позначаються головні і другорядні події у житті дитини, зовнішні і внутрішні чинники, що потребують глибокого, цілісного і комплексного аналізу.

Системний аналіз процесу виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи передбачає єдність практики і теорії виховання.

Синергетичний підхід ґрунтується на теорії сумісної дії, що визнає здатність особистості до саморозвитку і творення власних смисложиттєвих цінностей не лише під впливом педагогів, батьків, а й внутрішнього потенціалу, прагнення самоудосконалюватись. Синергетичний підхід базується на нелінійності або можливості розвитку кількох варіантів розвитку подій, відкритому обміну інформацією, когерентності (узгодженості дій усіх суб'єктів виховного процесу). На думку засновника синергетики І. Пригожина і С. Стенгерса [7], зазначений підхід здатен розв'язувати гострі суперечності, які виникли на попередньому етапі. У вихованні це особистість учня, педагога, учнівський колектив, батьківська громада, це загальноосвітній заклад і виховне середовище. На етапі біфуркаційного зламу, тобто певної непередбачуваності і водночас спектра відносно стійких структур та спектра можливих шляхів розвитку особистості, її смисложиттєві цінності можуть зазнавати корекції чи зникати і на їх основі можуть з'являтися інші, що спонукатиме особистість до саморозвитку.

У розумінні В.Г. Кременя, «синергетичний підхід – це методологічна орієнтація в пізнавальній і практичній діяльності, котра передбачає застосування сукупності ідей, понять, методів у дослідженні та управлінні відкритими нелінійними самодостатніми системами» [4, с.293]. Ефективність виховної системи зумовлена урахуванням тенденцій розвитку та зворотного зв'язку, узгодженості виховних впливів із внутрішніми моральними потребами вихованців. Відкритість особистісного простору та виховного середовища сприяє змінам та трансформації смисложиттєвих цінностей на кожному віковому відрізку. Синергетичний підхід дозволяє розглянути проблему виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи відповідно до сучасних вимог, знайти несподіване вирішення проблеми, сприяє розрізненню смисложиттєвих і другорядних цінностей.

Синергетичний підхід синтезує процеси організації і саморганізації, виховання і самовиховання, освіти і самоосвіти, що відповідає прагненню підлітків і старшокласників виступати суб'єктами і партнерами у виховному процесі брати активну участь у самотворенні. Використання синергетичного підходу опирається на імпровізацію та інтуїцію педагога, здатного реагувати на психологічні стани і потреби вихованців та запропонувати варіанти вирішення їхніх життєвих проблем чи підказати альтернативне рішення. Синергетичний підхід протистоїть тоталітарній моралі і авторитарній педагогіці, оскільки визначає характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії, сприяє встановленню діалогу між педагогом і вихованцем.

Гуманістичний підхід є автономним (існує поза релігією, ідеологією), універсальним (може застосовуватись стосовно всіх дітей незалежно від соціальних, національних, конфесійних, культурних особливостей), фундаментальним (смисложиттєві цінності не можуть бути другорядними чи існувати поза гуманізмом), що забезпечує визнання кожної дитини найвищою цінністю та забезпечення пріоритетності її інтересів, прав, ставлення до неї як до мети, а не як засобу, розвиток її здібностей і нахилів, створення умов для реалізації її сутнісних сил, саморозвитку і самовиховання.

Гуманістичний підхід передбачає поєднання інтересів окремої особистості, суспільства, держави, нації, спрямованість на самовиховання гуманістичного ідеалу через сходження до себе кращого.

Гуманістичний підхід також реалізується через створення відповідного виховного середовища, визначальною ознакою якого є віра у здібності дитини, зацікавленість до її долі та майбутнього, спрямованого на задоволення моральних потреб підлітків та старшокласників у спілкуванні та розумінні, що сприяло би їхньому самовизначенню та самореалізації.

Виходячи з цього, гуманізація виховного середовища здійснюватиметься через олюднення та детермінацію взаємин педагога і учнів 5-11-х класів у контексті суб'єкт-суб'єктних стосунків, створення умов для самореалізації та ефективної взаємодії через любов, довіру, повагу особистісної гідності, готовність прийти на допомогу.

Особистісно зорієнтований підхід спирається на синтез встановлених психологічною та педагогічною наукою закономірності функціонування та розвитку особистості школярів основної і старшої школи та розкриває особливості формування моральної самосвідомості дітей цього віку, особистісні трансформації, пов'язані з визначенням і вибором смисложиттєвих цінностей.

Особистісно зорієнтований підхід розробляли І. Бех, В. Караковський, Н. Щуркова як стратегію сучасного виховання в основі якої лежать цінності.

Особистісно зорієнтований підхід забезпечує право особистості на вибір тих чи інших смисложиттєвих цінностей, вироблення власної ціннісної позиції, та можливість їх втілення через подолання дисгармонії у життєвому і моральному досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності.

Особистісно зорієнтований підхід дозволяє зосередити увагу педагога на особистості дитини, її власному моральному досвіді, внутрішньому світі, що сприяє розкриттю творчого потенціалу вихованців, їхніх кращих моральних якостей, утверджує свободу морального вибору, а також протистоїть усередненню чи нівелюванню особистості. Особистісно зорієнтований підхід дозволяє вирішити важливу для підлітків і юнаків дилему: бути

особистістю, усвідомлювати власну унікальність і залежність від референтної групи, підпорядкуванню їй своїх життєвих цілей і цінностей.

Аксіологічний підхід у взаємозв'язку з гуманістичним та особистісно зорієнтованим підходами відіграє важливу роль в практичному і теоретичному осягненні особистістю смисложиттєвих цінностей та усвідомленню їх можливостей у задоволенні моральних і духовних потреб. Згідно аксіологічного підходу смисложиттєві цінності не можуть існувати поза людиною і без людини, а виступають результатом її життєдіяльності, духовно-моральним надбанням. «Очевидно знання має бути центром навчання, а нові етичні мотиви будуть виникати в межах нової парадигми знання і формуватися поступово, в міру освоєння (в масштабах, що розширюються), людино вимірних систем» [4, с.300]. Рефлексія є неодмінною умовою усвідомлення власного вибору смисложиттєвих цінностей та права іншого на такий вибір. Смисложиттєві цінності не можуть нав'язуватись особистості, оскільки вони є індивідуальними, такими якими їх бачить і розуміє сама особистість, як інтерпретує, виходячи з власного життєвого і морального досвіду, яким чином визначає життєві пріоритети.

Аксіологічний підхід за В. Гінецинським, визначає характер та спрямування виховної діяльності, в основі якої: «демонстрація багатоманітності наявних систем ціннісних орієнтацій; реальний плюралізм спрямованості людей, що взаємодіють у процесі виховання; розробка й обґрунтування системи методичних процедур, які дають змогу виявляти й урахувувати системи ціннісних орієнтацій реального життя; розробка й обґрунтування науково-методичного інструментарію, який уможливує пояснення системи диспозицій, що реально регулюють інтерперсональні стосунки» [1, с 87].

Ми поділяємо погляди Є.М. Шиянова, який розглядає аксіологічний підхід як характеристику гуманістичної педагогіки, в центрі якої людина як найвища цінність, як самоціль і мета суспільного розвитку. Виходячи з цього аксіологічний підхід у вихованні смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи виступає методологічною основою.

На думку І.Б. Котова, Є.М. Шиянова, С.О. Смірнова, ефективність аксіологічного підходу забезпечується:

«- рівноправ'ям усіх філософських поглядів в рамках єдиної гуманістичної системи цінностей (при збереженні розмаїття їх культурних і етнічних особливостей);

- рівнозначністю традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання вчень минулого і можливості відкриття у теперішньому і майбутньому;

- рівність дюдей, прагматизм замість суперечок про підвалини цінностей;

- діалог замість байдужості чи заперечення один одного» [6, с.35].

Виховання смисложиттєвих цінностей в учнів середньої і старшої школи не може здійснюватись спонтанно, а потребує врахування викликів часу та потреб самої особистості у цьому контексті.

Використання компетентнісного підходу забезпечує використання морально-етичних знань у відповідних практичних задачах і спонукає учнів до самореалізації, пошуку і вироблення власних смисложиттєвих цінностей та цілей та прагнення втілити їх у життя. Компетентнісний підхід долучає дітей до соціального досвіду, людської культури у виробленні власних смисложиттєвих цінностей зростаючої особистості.

За переконанням Г. Халаш компетентнісний підхід визначає здатність суб'єкта використовувати свої знання, тоді як Ж. Делор, Б. Рей, Ж.. Перре пов'язують його з ключовими вміннями, які суб'єкт використовує в залежності від ситуації. Б.Рей звертає увагу на ключові уявлення у розумінні особистістю світу, що допомагає їй проаналізувати ситуацію, вдаючись до раціоналізму і логіки, оперуючи власними знаннями, вміннями і навиками, що бачиться нами надзвичайно важливим у вихованні смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. У розумінні Ж. Делора компетентність забезпечують «опори» на навчання знань, навчання дії, навчання бути, навчання жити разом.

В основі тлумачення компетентності О.А. Шварцманом лежать ціннісні орієнтації через призму яких (прийняття, неприйняття, ігнорування, трансформація) особистість вирішує життєві задачі і проблеми.

Українські науковці Н.М. Бібік, В.І. Луговий, О.І. Пометун, О.Я. Савченко вважають компетентнісний підхід визначальним у сучасному навчанні і вихованні підростаючого покоління, як здатність ефективно будувати власну діяльність та взаємодіяти із соціальним оточенням, що знайшло своє відображення у Державному стандарті базової і повної середньої освіти. Важливою характеристикою компетентнісного підходу є перенесення акценту з навчання на більш широкий життєвий контекст. Зокрема, В.І. Луговий розглядає компетентність як інтегральну характеристику особистості, де загальна компетентність складається з окремих частинних компетентностей [5, с.8].

Компетентнісний підхід сприяє поєднанню та інтегруванню теорії і практики в осягненні дітьми смисложиттєвих цінностей, здатність застосовувати отримані знання у різних життєвих ситуаціях, використанню сучасних педагогічних технологій.

Виховання досягає мети у тому випадку, коли спрямовує діяльність індивіда на пізнання і перетворення навколишнього світу і самого себе. Таким чином, діяльність є універсальним, всеохоплюючим явищем у житті особистості, що визначається її свідомістю. Єдність свідомості та діяльності – є основним принципом морального розвитку особистості. Тобто, органічна єдність особистості та її діяльності становить принципове для методики виховання положення: розвиток особистості є розвитком її діяльності. Виходячи з цього діяльність є проявом активності людини, що визначає її вплив на себе та інших людей, довкілля, соціум тощо. Діяльність

складається з окремих дій, що характеризуються мірою доцільності. Людина робить те, що хоче робити у тому випадку, коли в неї є певні смисложиттєві цінності, сенс життя, коли вона прагне досягти конкретної мети. Діяльність завжди мотивована і наповнена різними ставленнями як до своїх дій, так і до дій інших, що знаходить своє відображення у рефлексії, яка виступає важливим компонентом моральної поведінки, що дозволяє не лише осмислювати і усвідомлювати власні вчинки, а й переоцінювати смисложиттєві цінності і взірці своєї поведінки, що дозволяє підніматися дітям на якісно новий рівень у своєму розвитку.

Висновки. Таким чином, розглянуті теоретико-методологічні засади розроблення проблеми виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи на базі осмислення знань різних наукових дисциплін, доводять взаємозв'язок та взаємозалежність наукових підходів, що дає змогу охарактеризувати основні концептуальні положення та визначити педагогічні умови такого виховання.

1. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии / В.И. Гинецинский – Л., 1989.
2. Гончаренко С.У. Методологія / С.У Гончаренко // Енциклопедія освіти / АПН України; за ред. В.Г.Кременя.- К.: Юрінком Інтер, 2008.- С.498-500.
3. Коновець С.В. Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах [Рукопис] : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Коновець Світлана Володимирівна; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2012. – 472 с.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / Василь Григорович Кремень. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
5. Луговий В.І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис.- Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології».- К.:Гнозис, 2009. – №3. – С.8-14.
6. Педагогіка: теорії, системи, технології: [учебник для студентів вищих і середніх навчальних закладів] / [С.А.Смирнов, І.Б.Котова, Е.Н.Шиянов і др.; под ред.С.А.Смирнова].- М.: Издательский центр Академия, 2008.- 512 с.
7. Пригожин И.Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И.Пригожин, С.Стенгерс. – М., 2003.
8. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання / Іван Франко; за ред. О. Дзевєріна. – К.Радянська школа.- 299 с.
9. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Людмила Леонідівна Хоружа. – К. : Преса України, 2003. – 319 с.
10. Етика: Учебник / Под общ. ред. А.А.Гусейнова, Е.Л.Дубко. – М.: Гардарики, 2006.- 496 с.
11. Kunowski S. Wartości w procesie wychowania młodzieży/ Kunowski Stefan.- Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS, 1992.

